

Klockarbolet - Byggnadsteckning

Utdrag från Odensåkers Hembygdsförenings årsskrift 1984-85.

KLOCKAREBOLET OCH DESS BYGGNADSTEKNIK

text och foto av Elisabeth Götberg, Vadsbo museum.

I programarbetet för den Fysiska riksplanen har en stor ansats gjorts för att bevaka kulturminnesvårdens intressen. I ökad utsträckning än tidigare betonas ett bevarande av samlade miljöer vid sidan av den monument- och objektvård som varit kulturminnesvårdens domän.

Insatserna har utsträckts att gälla hela samhällets historia med lika stark betoning på bondesamhällets, som på den framväxande industrialismen och de därmed sammanhängande folkrörelserna samt den s k högre ståndskulturen.

Som ett led i det översiktliga planeringsarbetet, har landets kommuner uppmanats att fördjupa sina kunskaper om den egna bebyggelsen och dess karaktär genom att ta initiativ till kulturhistoriska bebyggelseinventeringar.

I Mariestads kommun genomförs för närvarande en sådan inventering av selektiv art, där kommunens intressantaste och bäst bevarade äldre bebyggelse beskrivs i ord och bild.

Klockarebolet i Odensåker - bebyggelse av riksintresse

I omedelbar anslutning till Odensåkers kyrka ligger socknens gamla klockarebostad, Klockarebolet, som den enda bevarade resten av Odensåkers kyrkby. Byn uppges under 1700-talet ha varit en av de största bybildningarna i trakten.

Till Odensåkers Klockarebol hörde även ett stycke mark, vilket inte var alldeles vanligt. Detta innebar att klockaren i Odensåker fick sin utkomst genom att själv odla den mark som lagts till gården och inte som brukligt var fick en bestämd årlig kvantitet spannmål av sockenborna.

I lektor P E Lindskogs "Beskrifning om Odensåkers Pastorat från år 1814", uppges att "Kläckare-Bostället har 4 tunnland åker och 3,5 dito äng, är till en del uptaget af Odensåkers samfällda bymark, hvilken innehafves såsom lön från byn, istället för den så kallade kläckare-kappen".

Med kappe menas här ett äldre, svenskt rymdmått för spannmål, motsvarande 1/32 tunna, eller 4,6 liter. Kappe kallades under slutet av medeltiden även för "fat".

Bebyggelsen ligger på ömse sidor om kyrkvägen och består av 2 boningshus och 4 ekonomibyggnader av varierande ålder. Byggnadernas historia sträcker sig långt tillbaka i tiden. Det äldsta av de båda bostadsbyggnaderna, det s k Fridhem, på östra sidan av vägen, omnämns i skrift första gången 1708, men är troligen uppfört under 1600-talets sista hälft.

Det andra boningshuset, liksom ekonomibyggnaderna är tillkomna under 1700-talets senare del.

Att bebyggelsen är ålderdomlig ger ju först och främst byggnaderna i sig själva besked om, men även deras inbördes förhållande till varandra och placering på gårdsplanen, visar på ett byggnadssätt som är mycket gammalt i våra trakter.

Gemensam man- och fägård

Bostadshuset Fridhem bildar tillsammans med ladugård och svinhus en rektangulär gårdsplan, en s k trebyggd gård enligt ett tidigt bebyggelseschema där mangård och fägård ännu inte skilts åt.

Husen i sig är små och låga. Det grova timret skjuter ut i hornknutar och taken är lagda med vass eller torv. Fasaderna saknar i huvudsak brädfodring. Endast vissa delar av ladugården samt det yngre boningshuset har klätts med panel.

Fridhem med den gemensamma man-och fägården

Falu rödfärg

Byggnaderna är rödmålade med Falu rödfärg.

Rödfärgen har ju blivit något av en nationalsymbol för vårt land och bruket att stryka fasaderna med rödfärg rymmer ett intressant stycke kulturhistoria. August Strindberg lär en gång ha sagt att de svenska nationalfärgerna borde ha blivit rött och grönt, rött som stugorna och grönt som skogen.

Det var Johan III (1537-92) som började måla Sverige rött. Till en början var färgen en utpräglad statussymbol. Johan såg till att taken på slotten i Stockholm och Åbo skulle rödfärgas. Även kyrkorna ville han skulle målas. Tingshus, herrgårdar, militärbostäder och prästgårdar tog snart efter.

På 1700-talet blev det vanligt att måla husen i städerna inför förestående kungabesök men man nöjde sig ofta med fasaderna åt gatan. På detta sätt rödfärgades t ex Hudiksvall 1752 och Härnösand 1758.

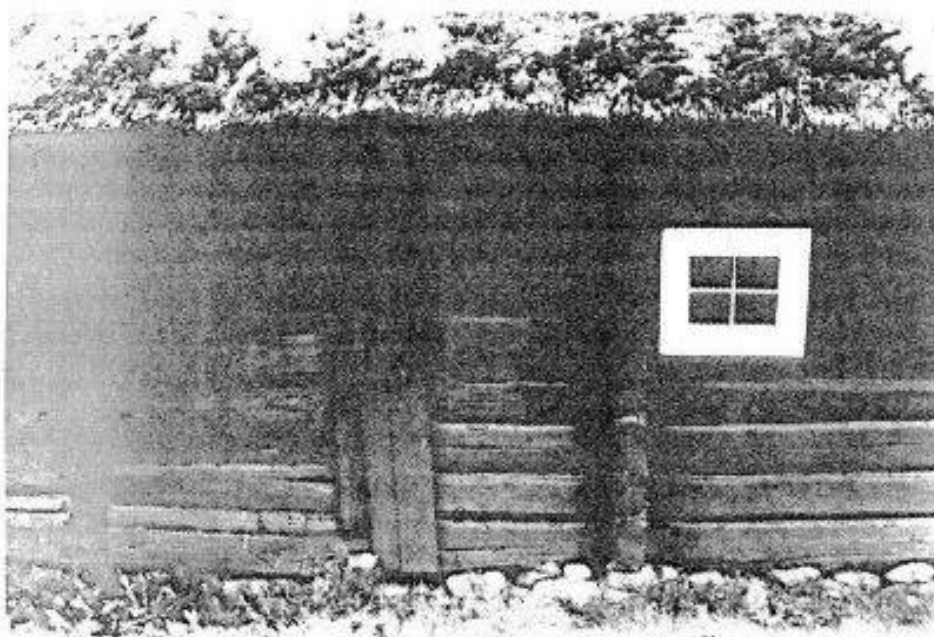
Rödfärgen var länge ett tecken på välstånd. En nedteckning från Dalaupproret 1743 visar, att de upproriska bönderna planerade att "röfva och skiöfla hos ärligt folk, i synnerhet på präst- och andra rödfärgade gårdar".

Byggnadstekniker

I Vadsbo härad var byggnadsmaterialet nästan uteslutande furu. Husen i det gamla bondesamhället uppfördes vanligen i timmer eller skiftesverk. Skiftesverket är en tidig känd byggnadsteknik. Den förekommer jämsides med den sk flätverkstekniken, åtminstone från järnåldern. Tekniken var enkel och materialsnål och den kom att överleva flera andra byggnadssätt fram till 1800-talet.

De tidiga byggsystemen hade ett gemensamt, nämligen att bäringen här skett vertikalt, till skillnad från timmerteknikens horisontella belastning. Det mest specifika för den vertikala konstruktionsprincipen är att man om lämpliga "stöd" anordnas, teoretiskt kan ge byggnaderna vilken längd och bredd man önskar.

Flera av Klockarebolets byggnader ger fina exempel på skiftesverk. Under 1700- och 1800-talen användes tekniken främst i ekonomibyggnader. Klockarebolets båda ladugårdar och svinhuset, alla från 1700-talet är uppförda i en kombinerad skiftesverks- och timmerteknik.

Exempel på skiftesverk från södra ladugården

Skiftesverk

Det speciella med skiftestekniken är att man utnyttjar principen om ramverk och fyllning. Själva "ramen" består av vertikala stolpar, som nertill hålles ihop av bottensyllar och upptill av det s k väggbandet, en horisontell överliggare.

Stolparna har uthuggna rännor i vilka fyllningsvirket sedan inpassas. Detta består av liggvirke antingen i form av halvkluvna stockar eller av tunnare plank.

Svall-skifte

Klockarebolets södra ladugård kan uppvisa en detalj i den västgötska skiftestekniken som är verkligt intressant. Det är den ovanliga sortens syllskydd eller "svall-skifte", som består av en avfasad stock, lagd mellan varje stolpar så att den täcker och skyddar bottensyllen.

Mesula

En annan och ganska märklig detalj i de västgötska skiftesverkshusen är mesulan. Så kallades den långa stödstolpe som bär upp ryggåsen i framför allt de större ekonomibyggnaderna. Klockarebolet med sin rikedom av tidiga byggnadsdetaljer kan också uppvisa mesulor i två av sina gårdsbyggnader, nämligen svinhuset och norra ladugården.

Självva ordet "mesula" är sammansatt av orden me och sula. "Sula" - da sölje, ty Säule, betyder här stolpe. Ordet "me" har olika tolkningar, men såväl "me" i betydelsen mitt eller mitten, som "me" - trä, kan verka trolig.

Svinhuset har en synlig mesula upp tillnocken vid sin södra gavel medan den bredare norra ladugården har en mer komplex konstruktion. Här flankeras mesulan av två kortare ytterstolpar som bär väggbandet.

Mesula vid norra ladugårdens norra gavel.

Klockarebols-bebyggelsen i Odensåker hör till de bäst bevarade vi har. Få kommuner i landet kan uppvisa liknande exempel på en så intakt och tidig gårdsbildning. Dess betydelse för vår förståelse för äldre tiders levnadsförhållanden och byggnadstradition är i våra dagar ovärderlig.